

Urbant landbruk – etablering av nærmiljøhager

Av Pernille Leivestad

Dyrking av mat i by er i vinden. Trenden fra byer i Europa og USA har for lengst nådd oss i nord, og stadig flere byboere stikker hendene i jorda i pottes, pallekarmer og hageparseller. Boligannonser lokker med tilgang til dyrkingsarealer i borettslag. Bygårder i sentrum frister med grønne tak, frodige bakgårder og egne hagelag med mulighet for dyrking av både urter, grønnsaker og sosiale relasjoner. Det er ingen tvil om at etterspørselen etter små hageflekker og plantekasser er stor blant byens befolkning. Da Bjørvika utvikling i 2012 delte ut 100 pallekarmparseller i Herligheten parsellhage midt i trafikkmaskinen i Bjørvika i Oslo meldte rundt 3000 mennesker sin interesse. I 2014 står omlag 1000 familier/personer på venteliste for å leie en liten parsell i en av hovedstadens etablerte parsellhager, og i byer og tettsteder over hele landet registres det en økende interesse for dyrking av nyttevekster.

Det urbane landbruket er mangfoldig og karakteriseres av et bredt spekter av utøvere, arenaer, formål og aktiviteter. En av årsakene til oppblomstringen i det urbane landbruket de senere årene er at dyrking av mat i by handler om mer enn matproduksjon. Det dreier seg om rekreasjon, fellesskap og tilhørighet og kan blant annet bidra til å styrke folkehelsen, integrering og biologisk mangfold. Samtidig kan urbant landbruk med fordel brukes aktivt som en strategi for bevaring av grøntområder, jordvern og til midlertidig bruk av ubenyttede arealer.

Spiselige nærmiljøhager

Flere steder i landet har det dukket opp en ny type uformelle møteplasser i form av grønne spiselige urbane nærmiljøhager. Vi har alle et forhold til mat, og dyrking av mat i en nærmiljøhage kan samle brukere på tvers av religiøs, kulturell og økonomisk bakgrunn. Med medvirkning fra beboere i nærmiljøet er det ved hjelp av enkle midler mulig å transformere ubenyttede eller midlertidige arealer til grønne aktive

møteplasser. Brukerorienterte prosjekter som er sterkt forankret i lokalt engasjement kan bidra til sosial verdiskaping i form av samarbeid, fellesskap og tilhørighet. Samtidig kan det føre til økt biologisk mangfold lokalt, og tilføre ubrukte arealer aktivitet og en ny estetikk.

Hengsenga Parsellhage.

Foto: P. Leivestad

Urtehagen på Grønland

Foto: Majobo

Initiativet til etablering av nærmiljøhager kan med fordel komme nedenfra. Når drivkraften kommer fra brukerne selv er det enklere å sikre en bestandighet i prosjektet. Dersom utenforstående ønsker å etablere en nærmiljøhage kan det være hensiktsmessig å innlede prosessen med et inspirasjonsmøte for beboere i nærmiljøet for å skape oppmerksomhet rundt prosjektet, og knytte til seg spesielt engasjerte mennesker som kan være med på å drive frem prosjektet.

Nærmiljøhager kan være utformet på ulike måter, men en forutsetning er at dyrkingen skjer i fellesskap. Slik vil prosjektet oppleves inkluderende og samtidig være mindre sårbar og personavhengig. Arbeidet i hagen kan være fastsatt til et ukentlig tidspunkt, og avlingene deles på de deltagerne som deltar den dagen de ulike vekstene høstes inn. Inndeling i arbeidsgrupper, felles tilberedning av

måltider og arrangering av høsttakkefest er sosiale tiltak som fører til interesse og engasjement.

Prosjektmidler til utforming og etablering av nærmiljøhager kan blant annet søkes hos kommunen/bydelen og diverse private stiftelser. Undersøk gjerne muligheten for sponing av materialer og utstyr fra produsenter. Det er ofte stor velvilje så lenge prosjektet bidrar til et positivt miljø og bred verdiskaping.

Fremgangsmåte for etablering av nærmiljøhager:

1. Prosjektform

Formålet med prosjektet definerer behovene og omfanget av dyrkingen. Er målet å etablere en møteplass hvor det grønne og spiselige kun fungerer som rammen rundt og tilfører en ønsket estetikk, eller er ønsket å produsere mest mulig mat? Skal tiltaket lære barn om matens opprinnelse, eller være et integrerende samlingspunkt i et flerkulturelt område? Det ene utelukker ikke det andre, men formålet legger føringer for hvor intensiv selve dyrkingsaktiviteten bør være. Videre er det hensiktsmessig å kartlegge hvem og hvor mange brukerne er. Dess bredere engasjement jo høyere suksessfaktor. Inkluder gjerne lokale institusjoner og aktivitetstilbud. La antall deltagere være med på å avgjøre omfanget av dyrkingsaktiviteten og størrelsen på dyrkingsarealet.

Skal tiltaket være temporært eller permanent? Hvilke estetiske krav stilles til utformingen av arealene? Til sammenligning med andre byutviklingsgrep og utforming av gode møteplasser er det i utgangspunktet få midler som skal til for å etablere attraktive urbane dyrkingsarenaer, blant annet fordi det som regel stilles løsere krav til estetikk og materialbruk. Prosjekter med et begrenset tidsperspektiv trenger ikke være like nøye utformede og kostbare som permanente tiltak, hvor krav til materialvalg og estetikk kan være strengere.

En diskusjon som ofte dukker opp er privatisering av fellesarealer eller offentlig eiendom. Skal hagen inngjerdes eller være åpen for allmennheten? Erfaringer hittil viser at urbane dyrkingstiltak sjelden er utsatt for vandalisme. Det synes å

eksistere en felles respekt der ute som gjør det mulig å anlegge hager uten å måtte avgrense området med fysiske barrierer.

En prosjektleder eller ivrig nøkkelperson i nærmiljøet bør ha ansvar for organisering og drift av tiltaket, slik at det til en hver tid er noen som har full oversikt over tilstanden i hagen, arbeidsfordeling og arrangementer.

2. Beliggenhet

Ved etablering av dyrkingsprosjekter er det hensiktsmessig å kartlegge brukere, omfang og infrastruktur (vanntilgang, oppbevaringsmuligheter for utstyr, komposteringsmuligheter m.m.) for å finne best egnede arealer til formålet. Egnert plassering av dyrkingsarealer er som regel i nærheten av der brukerne bor og ferdes for å sikre kontinuitet og minst mulig ødeleggelser i hagen. En ubenyttet plen i et borettslag, eller arealer tilknyttet et lokalt samlingspunkt er gode utgangspunkt.

Foto: P. Leivestad

Mange urbane landbrukstiltak oppstår etter ønske fra beboere i nærmiljøet om å transformere et bestemt sted om til en spiselig hage og grønn møte-plass, men ikke alle dyrkingsprosjekter har plasseringen av hagen avklart fra starten. Ofte kan det være slik at en gruppe interesserte går sammen om å finne egnede arealer i nærmiljøet, og kontakter kommunen eller grunneier med ideene, og trenger bistand til å finne egnede arealer. I flere store byer i Europa brukes urbane landbruksprosjekter aktivt som et dynamisk verktøy for byutvikling og til å fylle midlertidig ledige arealer med mangfold og aktivitet.

Ettersom dyrkingen også kan foregå i fleksible kasser på harde flater er en ikke avhengig av god stedlig matjord, eller lange leieavtaler for å igangsette tiltak. Utlån av temporære arealer til midlertidige dyrkingsprosjekter kan samtidig brukes som en skjøtselsstrategi, fordi brukerne av hagen skjøtter området for grunneier og sparer vedkommende for utgifter tilknyttet vedlikehold.

3. Kretsløp

Gjenbruk, økologi og kretsløpsfokus kjennetegner den urbane hagen, og dyrking etter økologiske prinsipper synes å være en selvfølge for majoriteten av urbane dyrkere.

Urbane dyrkingsprosjekter er enkle fremtidsrettede klimatiltak hvor helhetlig planlegging danner grunnlaget for utformingen av arealene. Hvordan er vanntilgangen til stedet? Er det mulig å samle opp regnvann til vanning i bedene? Hvordan skal hageavfallet håndteres? Finnes det plass til varmkompostering og/eller kaldkompostering på stedet? Finnes det løv, grasklipp, tang eller annet organisk materiale som kan brukes til gjødsling og jorddekke i bedene?

Kan gamle gjenstander gjenbrukes som dyrkingskasser eller sitteplasser? Mulighetene er mange, og det enkle er ofte det beste. Kartlegg ressursene som allerede finnes i nærheten.

Komposteringskurs

Foto: P. Leivestad

Denne kretsløpstanken kan likeledes videreføres til det samfunnsmessige plan for å skape lokale interaksjoner og synergier. Kan deler av avlingen selges til lokale restauranter, som komposterer matavfallet og leverer det tilbake til bruk som jordforbedring? Kan brukerne foredle produkter og selge dem på lokale arrangementer hvor inntekten går til innkjøp av frø og annet nødvendig utstyr til neste sesong? Kan hagen brukes som undervisningsarena hvor beboere i nærmiljøet lærer om matproduksjon, kretsløp og bærekraftige forbruksvaner?

Ved å tenke lokalt fra starten av kan dyrkingsprosjektet raskt bli en integrert del av nærmiljøet og bidra til verdiskaping på flere plan.

4. Kunnskapstilgang

Det finnes mye kunnskap om etablering og drift av urbane dyrkingstiltak blant dyrkingsentusiaster som driver med dette både som hobby og profesjonelt. Mange organiserer seg i ulike nettverk hvor det utveksles ideer og erfaringer på arrangementer som kurs, workshops, seminarer og på sosiale medier. Et eksempel på en slik nettverksorganisasjon er Majobo (Mat og jord der du bor), som fremmer økologisk dyrking og inspirerer til dyrking av mat i by. Nettverket deler sin kompetanse via digitale medier, de er svært aktive på Facebook, og de arrangerer jevnlig kurser og inspirasjonskvelder for urbane dyrkere.

Kunnskapssenteret Gartneriet – urbant landbrukssenter på Bygdø kongsgård, er under planlegging og regner med å åpne dørene for publikum våren 2016. Senteret skal formidle kunnskap om økologisk hagebruk og dyrking av mat i by gjennom et mangfoldig program bestående av kurs, workshops, foredrag og andre arrangementer. Senteret har som mål å bli en levende grønn møteplass og en generator i det urbane landbruksmiljøet, og håper tilbudet vil inspirere flere til å ta i bruk urbane omgivelser til dyrking av mat. Allerede fra våren 2015 vil det gjennomføres aktiviteter i regi av senteret på den historiske gartneritomta tilknyttet Bygdø Kongsgård.

Det finnes samtidig flere gode kilder til inspirasjon og teoretisk kunnskap om dyrking av nyttevekster, kretsløp, jord og kompostering både i bokformat og på nett. (Se oversikt på baksiden)

5. Etablering av dyrkingsarealene

Den ideelle plasseringen av dyrkingsarealer er på en lun og solrik plass i godt drenert næringsrik jord. Jordkvaliteten er viktig uavhengig av om det dyrkes i kasser

eller på friland.

Fruktbar og levende matjord er en forutsetning for suksess. Humusrik blandingsjord som inneholder både leire, sand og torv holder godt på både plantenæringsstoffer og vann, og er ofte den best egnede dyrkingsjorda. Undersøk jordkvaliteten på stedet og tilsett eventuelt nødvendig materiale (hagekompost, sand, leire med mere) for å gjøre jorda bedre egnet til dyrking.

Dyrking av nyttevekster vil over tid utarme jorda. For å bygge opp jordkvaliteten må jorda jevnlig tilføres ulike nødvendige næringsstoffer. Hvilke næringsstoffer som tilføres varierer fra jord til jord. Grunn gjødsling av jorda hver vår før såing og utplanting med økologisk husdyrgjødsel og kompostert mat- og hageavfall stimulerer livet i jorda. Økologisk husdyrgjødsel kan skaffes fra lokale gårder med økologisk husdyrhold.

Levende jord fra urban hagekompost

Foto: P. Leivestad

Dersom dyrkingen skal foregå på friland kan det være lurt å undersøke hva arealene har blitt brukt til tidligere. Ligger arealene i et område hvor det tidligere har vært drevet industriell virksomhet kan det være en risiko for at jorda er forurenset og lite egnet til dyrking. Jordprøver kan sendes inn til laboratorier som vil kunne gi svar på jordkvalitet og informere om eventuelle tiltak som må gjennomføres før jorda kan tas i bruk.

Innhøsting i den urbane hagen

Foto: P.Leivestad

Godt forarbeid av dyrkingsjorda er essensielt. I nye bed må gras og ugras fjernes med røttene og jorda bør harves opp og luftes. Vurder jordkvaliteten og tilsett om nødvendig annet materiale. Grunn gjødsle jorda et par uker før såing og utplanting.

I dyrkingskasser bør jorddybden være minst 25 cm ved dyrking av vekster med et grunt rotsystem, eks salat, spinat, reddiker og urter, og minst 40 cm ved dyrking av vekster med dypere røtter. Pallekarmer har blitt veldig populære til oppbygging av

urbane hager, men kasser kan også bygges etter mål. Velg miljøvennlige materialer. Unngå bruk av trykkimpregnerte materialer hvor det er en risiko for at kjemikaliene i impregneringen trekker inn i jorda og tas opp av plantene. Ubehandlet treverk kan settes inn med linolje. Kle innerveggene i kassene med plast for å forlenge levetiden på kassene, og legg ugrasduk i bunnen før jorda fylles på. Dersom kassene er plassert på hardt underlag bør de løftes litt opp fra bakken for å sørge for tilstrekkelig drenering.

Per i dag er det en utfordring å finne god naturlig dyrkingsjord uten tilsetning av kunstig gjødsel. Det selges jord godkjent for økologisk dyrking på noen hagesenter. Disse er hovedsakelig torvbaserte, og trenger derfor tilskudd av både økologisk husdyrgjødsel og kompost. Jord kan også bestilles i løsvekt fra ulike produsenter. Vær nøye med at jorda er egnet til formålet før bestilling. Til prosjekter i hovedstadsregionen kan «Tigerjord» i løsvekt uten tilsetning av nitrogen ved forespørsel spesialbestilles fra Oslokompost.

Dyrkingsglede

Foto: P. Leivestad

6. Vekster i den urbane hagen

Et mangfold av vekster er bra, men begynn gjerne med vekster som er enkle å lykkes med den første sesongen. Husk innslag av urter og sommerblomster som tiltrekker seg pollinerende insekter. Bærbusker, eller hegn av flettet pil egner seg godt til innramming av hagen.

Matglede

Foto: P. Leivestad

Vekstskifte, for å forebygge sykdommer og oppformering av skadegjørende organismer i jorda, er et av hovedprinsippene ved dyrking av mat etter økologiske prinsipper. Det innebærer at ingen vekster dyrkes på samme sted hvert år, men at avlingene roteres fra år til år. Et fireårig vekstskifte er en god løsning i den urbane hagen. Vekstene deles inn i grupper etter næringskrav. Del dyrkingsarealene inn i fire deler, en til hver gruppe. Lag en vekstskifteplan som viser hvilke vekster som skal plantes hvor, og ruller avlingene årlig.

Ikke alle prosjekter har mulighet til å gjennomføre et fireårig vekstskifte. Vær i så fall påpasselig med at ikke samme vekster dyrkes på samme sted år etter år, med unntak av urter og blomster.

Husk at noen vekster har lang vekstsesong og må forkultiveres inne før de plantes ut.

Vekster som er enkle å få til:

- **Løk**
- **Salat**
- **Potet**
- **Gresskar**
- **Grønnkål**
- **Hvitløk**
- **Pastinakk**
- **Reddik**
- **Rødbete**
- **Spinat**
- **Squash**
- **Sukkererter**
- **Diverse urter**

7. Suksessfaktorer!

- Lokalt engasjement og forankring i nærmiljøet er en forutsetning for et vellykket prosjekt.
- La alle være med som vil være med. Det er alltid noen som faller fra og nye som kommer til.
- Engasjer en prosjektleder og fordel overordnet ansvaret på de mest engasjerte deltagerne.
- Organiser og utfør arbeidet til fastsatte tider ukentlig, en til to faste ettermiddagsøkter i uka er tilstrekkelig.
- Dyrk i fellesskap, ikke i private parseller. Del avlingene på de som stiller opp når det høstes inn.
- Legg til rette for opphold med bord og benker, det sosiale er ofte det viktigste.
- Arranger sosiale «happenings» som kurs, ekskursjoner og høsttakkefest.
- Dyrk vekster som er enkle å få til den første sesongen, og ikke velg for mange sorter.
- Veldrenert levende og fruktbar jord, og jevnlig tilførsel av naturlig gjødsel gir gode vekstforhold.

Romsås nærmiljøhage

Foto: P. Leivestad

Ureist mat

Foto: P. Leivestad

Kilder, nyttig litteratur og nettsadresser:

Litteratur

Rapport 1/2014 Urbant landbruk – bærekraftig synlig og verdsatt, Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Landbruksavdelingen
Kjøkkenhage, Kirsty McKinnon – Tun forlag 2011
Dyrk dine egne grønnsaker- enkelt, miljøvennlig & godt, Lena Israelsson – Cappelen Damm 2010
Villrosene, permakultur- kretsløp og økologi i hagen, Marianne Leisner – Landbruksforlaget 2014 (4.opplag)
Et levende mangfold- om biodynamisk jord og hagebruk, Berit Swensen – Andrimne forlag 2009
Jord og kompost- gjødsling og jordforbedring på naturens vilkår, Harald Kratschmer – Landbruksforlaget 2001
Runåbergs frøer – grønnsaker, krydder och blommor för nordiska trädgårdar, Johnny Andreasson – Natur & Kultur 2013
Farming the city – Food as a tool for today's urbanisation, CITIES – Trancity/Valiz 2013

Internet

<http://www.agropub.no/id/4094>
http://www.agropub.no/asset/2378/1/2378_1.pdf
www.majobo.no
<http://www.renovasjonsetaten.oslo.kommune.no/oslokompost>
www.solhatt.no
www.runabergsfrøer.se
www.dyrk.no